Public Disclosure Authorized
Public Disclosure Authorized
Public Disclosure Authorized
Public Disclosure Authorized

DISKRIMINACIJA

SEKSUALNIH MANJINA U OBRAZOVANJU I STANOVANJU: DOKAZI IZ DVA TERENSKA EKSPERIMENTA U SRBIJI

April 2018

WORLD BANK GROUP

In cooperation with: Ipsos ERA The Williams Institute UCLA SCHOOL OF LAW

DISKRIMINACIJA SEKSUALNIH MANJINA U OBRAZOVANJU I STANOVANJU: DOKAZI IZ DVA TERENSKA EKSPERIMENTA U SRBIJI

April 2018.

Apstrakt

Diskriminacija protiv lezbejski, gej, biseksualno, transseksualno i interseksualno (LGBTI) orijentisanih građana je široko rasprostranjena u Srbiji, a isključenost pripadnika LGBTI zajednice iz ekonomskih tržišta, pristupa ključnim uslugama i političkih prostora duboko je ukorenjena. To nije samo problem sa kojim se suočavaju pojedinci, već je i razvojni izazov, i to ne samo jer je diskriminacija suštinski nepravedna, već i zato što „postoji značajna cena – društvena, politička i ekonomska – koja se plaća ako se ne reši problem isključenosti čitavih grupa ljudi“.1 Razumevanje prepreka na koje LGBTI zajednica nailazi kod pristupa tržištima, uslugama i prostorima značajno je za formulisanje inkluzivnijih politika i programa. U ovoj studiji se po prvi put dokumentuje diskriminacija protiv osoba LGBTI orijentacije u pristupu obrazovanju i stanovanju u Srbiji uz korišćenje dokaza prikupljenih kroz eksperimente na terenu. U Srbiji je najmanje tri puta verovatnije da će „feminizirani dečaci“, koji se često percipiraju kao gej, biti odbijeni kod upisa u osnovnu školu (15%) nego što je to slučaj sa dečacima koji nisu percipirani kao feminizirani (5%). Stanodavci sa nepokretnostima u privatnom vlasništvu odbili su da izdaju stanove u slučaju 18% istopolnih parova, dok nijedan heteroseksualni par nije odbijen. Ovo istraživanje predstavlja doprinos sve većem korpusu dokaza o ekonomskim dimenzijama diskriminacije protiv LGBTI osoba.

Izrazi zahvalnosti

Ova studija je deo obimne inicijative Svetske banke za prikupljanje podataka o položaju LGBTI osoba na Zapadnom Balkanu koju predvode Dominik Keler (Koehler), Džordžija Harli (Georgia Harley), Nikolas Menzis (Nicholas Menzies), Runjararo Gledis Senderaji (Runyararo Gladys Senderayi) i Marko Karadžić. Eksperimente na terenu je sproveo Ipsos Strategic Marketing pod vođstvom Svetlane Logar. Ovaj projekat ne bi bio moguć bez podrške Endrjua Parka (Andrew Park) i Endrjua Floresa (Andrew Flores) sa Instituta Vilijems (Williams Institute) na univerzitetu UCLA, kao i Dragane Todorović i Amarilda Fecanija (Amarildo Fecanji) iz Saveza za jednaka prava LGBTI osoba Zapadnog Balkana i Turske. Autori se zahvaljuju Lindi Van Gelder (Linda Van Gelder), Ladi Strelkovoj, Ejdrijenu Fozardu (Adrian Fozzard), Robiju Senderoviču (Roby Senderowitsch), Kliftonu Kortesu (Clifton Cortez), Matijasu K.A. Lundbergu (Mattias K. A. Lundberg) i Bojani Nacevoj na dobro promišljenim smernicama i komentarima.

Za sve eventualne propuste odgovorni su sami autori, a mišljenja izražena u ovom radu ne predstavljaju stavove Svetske banke niti njenih izvršnih direktora.

Sredstva za finansiranje ove studije velikodušno je obezbedio Nordijski poverenički fond (Nordic Trust Fund), platforma za podelu znanja i učenje koja promoviše pristupe razvojnim pitanjima zasnovane na ljudskim pravima.

Autori se mogu kontaktirati na adresi dkohler@worldbank.org.

[1] World Bank. 2013. Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity. Washington, DC: World Bank.

Sadržaj

Rezime 1

Diskriminacija u osnovnom obrazovanju 2

Diskriminacija na tržištu izdavanja nepokretnosti 2

Pozadina i ciljevi studije 3

Odabir oblasti i metoda istraživanja 6

1. Pristup osnovnom obrazovanju za učenike percipirane kao gej 7

1.1 Metodologija 7

Eksperimentalni scenario 7

Uzorkovanje škola 8

Merenje 8

1.2. Rezultati 9

Feminizirani dečaci imaju ograničeniji pristup osnovnim školama 9

Razlozi za odbijanje 11

Razlozi za oklevanje pri upisu 11

2. Pristup stanovanju za gej i lezbejske parove 13

2.1. Metodologija 13

Eksperimentalni scenario 13

Uzorkovanje stanodavaca 13

Merenje 14

2.2. Rezultati 14

Istopolni parovi se suočavaju sa diskriminacijom kod iznajmljivanja stanova 14

Gej parovi su suočeni sa većom diskriminacijom nego lezbejski parovi 15

Muškarci stanodavci pokazuju veću diskriminaciju prema gej parovima nego žene stanodavci 16

Brojni stanodavci javno izražavaju homofobne stavove 16

3. Zaključak 18

Pravci daljeg istraživanja 18

Implikacije po javne politike 19

PRILOG I. Detaljna metodologija eksperimenta o pristupu obrazovanju 21

Nezavisna (eksperimentalna) i zavisna promenljiva 21

Detaljna metodologija eksperimenta o iznajmljivanju stanova 24

Rezime

Diskriminacija lezbejski, gej, biseksualno, transseksualno i interseksualno (LGBTI) orijentisanih građana je široko rasprostranjena, a duboko je ukorenjena i isključenost pripadnika LGBTI zajednice iz ekonomskih tržišta, ključnih usluga i političkog prostora. To nije samo problem sa kojim se suočavaju pojedinci, već je i razvojni izazov, i to ne samo jer je diskriminacija suštinski nepravedna, već i zato što „postoji značajna cena – društvena, politička i ekonomska – koja se plaća ako se ne reši problem isključenosti čitavih grupa ljudi".[2] Razumevanje prepreka na koje LGBTI zajednica nailazi kod pristupa tržištima, uslugama i prostorima značajno je za formulisanje inkluzivnijih politika i programa.

U većini zemalja, uključujući i Srbiju, nedostaju pouzdani i detaljni kvantitativni podaci o prirodi i stepenu diskriminacije LGBTI građana. Prikupljanje podataka o pripadnicima LGBTI zajednice može da predstavlja izazov, i to naročito kada treba izvršiti pouzdana poređenja sa građanima koji nisu LGBTI. Terenski eksperimenti, poput korišćenja „tajnih kupaca" opisanog u ovom izveštaju, predstavljaju sistemski i naučno zasnovan metod za utvrđivanje stepena diskriminacije na osnovu rase, pola, etničke pripadnosti i vere. Teme poput pristupa zapošljavanju, stanovanju i kreditima proučavaju su širom sveta. Eksperimentalne studije su do sada takođe korišćene za analizu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, doduše prvenstveno u SAD.[3] „Tajna kupovina" omogućava istraživačima i kreatorima politika da jednostavno a istovremeno i delotvorno kvantifikuju razvojne izazove koje sa sobom donosi diskriminacija LGBTI građana.

U ovom izveštaju su po prvi put dokumentovani eksperimentalni dokazi o diskriminaciji protiv LGBTI osoba u pogledu pristupa obrazovanju i stanovanju u Srbiji. U njemu su predstavljeni nalazi dva istraživanja putem „tajnih kupaca" sprovedenih u pogledu dve prelomne životne situacije: (i) pristupa osnovnom obrazovanju i (ii) nalaženja mesta za život. Uprkos tome što u srpskom pravu postoje jasne odredbe kojima se izričito zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije (i rodnog identiteta), u oba eksperimenta utvrđena je široko rasprostranjena diskriminacija u prosveti i na tržištu izdavanja nekretnina u privatnom vlasništvu. Ovo su samo dva od brojnih važnih koraka u životu LGBTI osobe, a svaki od njih ima jedinstven uticaj na njen ekonomski život. Ova studija dopunjuje sve veći korpus dokaza o ekonomskim dimenzijama diskriminacije LGBTI osoba, ali potrebna su i dodatna istraživanja.

Ovaj izveštaj predstavlja doprinos globalnoj bazi dokaza o isključenosti LGBTI osoba i pruža metodološke i materijalne dokaze koji su korisni i izvan Srbije.

[2] World Bank. 2013. Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity. Washington, DC: World Bank.
[3] Tilcsik, A. 2011. "Pride and Prejudice: Employment Discrimination against Openly Gay Men in the United States". American Journal of Sociology, 117(2), strane 586-626.

Diskriminacija u osnovnom obrazovanju

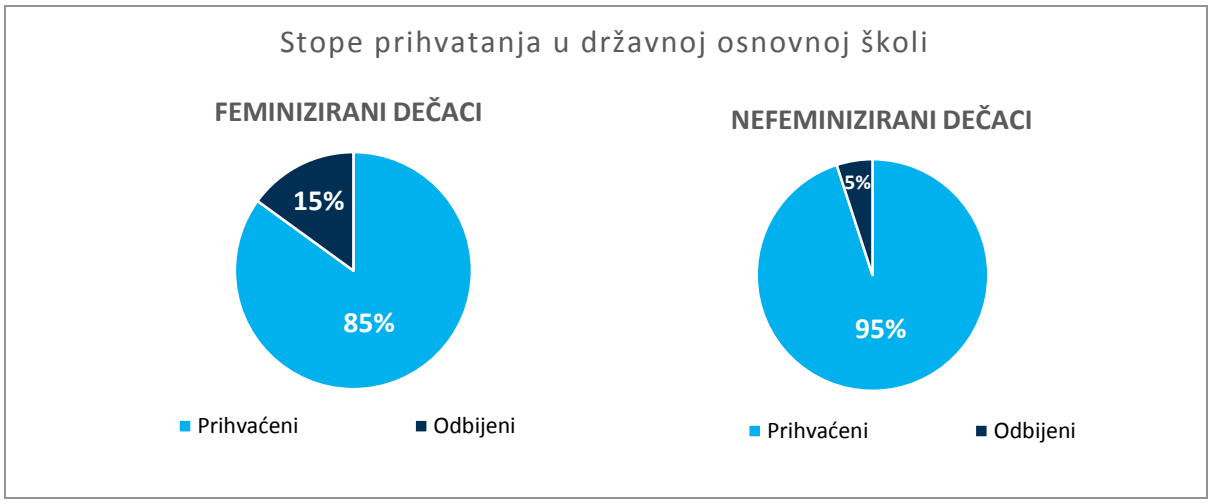

U Srbiji je najmanje tri puta verovatnije da će „feminizirani dečaci", koji se često percipiraju kao gej, biti odbijeni kod upisa u osnovnu školu (15%) nego što je to slučaj sa dečacima koji nisu percipirani kao feminizirani (5%). Čak i kada su feminizirani dečaci prihvaćeni, susreću se sa dvostruko većim oklevanjem i odugovlačenjem pri upisu. To oklevanje je kod nefeminiziranih dečaka često vezano za uspeh u školi i vladanje, dok je, sa druge strane, kod feminiziranih dečaka feminiziranost jedini razlog za oklevanje. Škole su upozoravale roditelje na netoleranciju drugih učenika i nemogućnost i/ili nespremnost škole da osigura bezbedno školsko okruženje za feminizirane dečake.

> *„Pošto dete ima takav profil, a deca tog uzrasta u našoj školi su okrutna, najljubaznije vas molim da probate u drugoj školi… Znam kakva su naša deca. Ona tolerišu različitost uz velike teškoće. Zapravo, ne mogu da podnesu različitost."*

Diskriminacija na tržištu izdavanja nepokretnosti

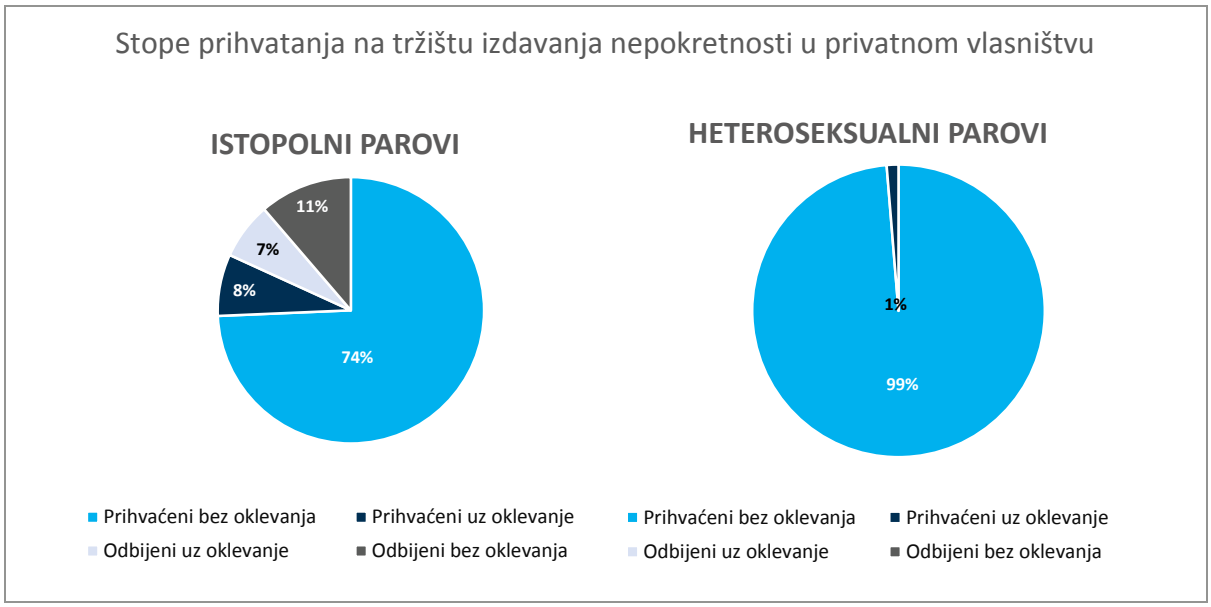

Stanodavci sa nepokretnostima u privatnom vlasništvu odbili su da izdaju stanove u slučaju 18% istopolnih parova, dok nijedan heteroseksualni par nije doživeo odbijanje. Situacija je gora za gej parove: preko tri puta je verovatnije da će oni biti odbijeni (29%) nego što je to slučaj kod lezbejskih parova (8%). Stanodavci muškog pola mnogo češće diskriminišu gej nego lezbejske parove. Mnogi stanodavci otvoreno izražavaju homofobne stavove na tržištu izdavanja nepokretnosti.

> *„Dva muškarca, kako to mislite par? Kakav par? Mislite dva muškarca u emotivnoj vezi? O, ne, ne! Doviđenja.“*
>
> *„Ne treba to tako [dve žene u vezi]… Ne znam ja…“ (Zašto ne treba tako, da li postoji razlog za to?) „Pa, ne znam… Ne znam… Ne odgovara mi to.“*

Ovom studijom se:

(1) **dokumentuje i kvantifikuje** stepen diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije u Srbiji u pogledu pristupa osnovnom obrazovanju i nalaženju stana na tržištu izdavanja nepokretnosti u privatnom vlasništvu;

(2) **doprinosi** razumevanju socioekonomskih razvojnih ishoda pripadnika LGBTI zajednice kroz proširenje baze dokaza o diskriminaciji i isključenosti na osnovu seksualne identifikacije i rodnog identiteta;

(3) **ukazuje** da su eksperimenti jednostavni a moćni alati za kvantifikovanje stepena diskriminacije LGBTI osoba;

(4) **unapređuje svest** kreatora politike i svih onih koji se u praksi bave društvenim razvojem o nepovoljnim socioekonomskim efektima diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, i

(5) **preporučuje** sprovođenje sistematske analize važećih propisa u oblastima obrazovanja i stanovanja radi utvrđivanja njihovih nedostataka koji nepovoljno utiču na LGBTI osobe, kao i procene potreba za pružanjem podrške školama u cilju zaštite od diskriminacije LGBTI osoba.

Pozadina i ciljevi studije

Lezbejke, gejevi i biseksualne, transrodne i interseksualne osobe (LGBTI) često su žrtve nasilja, nejednakosti i diskriminacije. Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i polnih karakteristika ima dalekosežan uticaj na LGBTI osobe i društva u kojima one žive. Kada je pristup tržištima, uslugama i prostorima ograničen, teže je naći posao, usluge obrazovanja i zdravstvene zaštite dostupne su u manjoj meri, a javni istupi su rizičniji. Efekti diskriminacije guraju brojne LGBTI osobe u siromaštvo, usled čega je verovatnije da su one natprosečno zastupljene među siromašnima.[4]

[4] Badgett, L. Durso, L. Schneebaum, A. 2013 “New Patterns of Poverty in the Lesbian, Gay, and Bisexual Community.” Williams Institute; Koehler, D. 2015. “LGBTI people are (likely) over represented in the bottom 40%.”

Prikupljanje podataka o iskustvima LGBTI osoba predstavlja izazov, zbog čega u mnogim zemljama, uključujući i Srbiju, nedostaju pouzdani i detaljni kvantitativni podaci o uticaju diskriminacije. Glavni razlog za to jeste što mnoge LGBTI osobe, i to naročito (ali ne i samo) one koje žive u zemljama u razvoju ili zemljama u kojima prevladava diskriminacija, biraju da ostanu „ispod radara". Ovi građani kriju svoj LGBTI identitet iz straha: straha od odbacivanja i isključenosti; straha od uznemiravanja; straha od diskriminacije; i straha od fizičkog nasilja. Stoga su saznanja o proživljenim iskustvima LGBTI osoba ograničena, i to naročito u kontekstima u kojima dominiraju diskriminacija i isključenost. U Srbiji, kao u mnogim drugim zemljama u razvoju, nisu dostupni pouzdani i kvalitetni podaci o društvenim i ekonomskim izazovima sa kojima se suočavaju LGBTI osobe, što otežava intervencije u domenu politika. Svetska banka je preuzela na sebe da popuni ovu prazninu u dokazima, i to sprovođenjem istraživanja i prikupljanjem podataka uz primenu strogo definisane metodologije. Sakupljanje podataka o izazovima sa kojima se suočavaju LGBTI osobe predstavlja važan prvi korak ka kreiranju održivih rešenja kojima se odgovara na te izazove i potrebe ove zajednice.

Ovaj izveštaj je deo šire istraživačke inicijative Svetske banke pod nazivom „Razumevanje socioekonomske dimenzije isključenosti LGBTI osoba na Zapadnom Balkanu". Pored studije opisane u ovom izveštaju, sprovedena su i dva obimna istraživanja (o kojima su izveštaji u pripremi) koja su obuhvatila preko 5.500 LGBTI osoba širom regiona.

1. Za prvo veliko istraživanje korišćena je prilagođena metodologija *Istraživanja LGBT osoba u EU i Hrvatskoj*[5] koje je 2012. godine sprovela Agencija Evropske unije za osnovna prava, i ono je sprovedeno u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, na Kosovu, u BJR Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji i Sloveniji. Primena prilagođene metodologije dozvoljava poređenja, na osnovu kojih se mogu izvoditi generalizacije, između iskustava LGBTI osoba u državama članicama EU i LGBTI osoba na Zapadnom Balkanu.

2. Za potrebe druge studije, metodologija opšteg istraživanja uslova života u Srbiji, *Ankete o prihodima i uslovima života* (SILC), prilagođena je za ispitivanje situacije u kojoj se nalaze LGBTI osobe u Srbiji. Tim prilagođavanjem je omogućeno da se raspodela prihoda i socijalna uključenost LGBTI osoba uporede sa odgovarajućim podacima za populaciju Srbije u celini.

Ovaj izveštaj prestavlja dopunu nalazima istraživanja SILC jer obezbeđuje dodatne kvalitativne podatke o izazovima sa kojima se LGBTI osobe suočavaju u dva ključna aspekta života: obrazovanju i stanovanju. Ove studije zajedno čine jedan od najvećih skupova podataka o LGBTI zajednici izvan zemalja OECD-a. Ova višestrana inicijativa pomaže da se dođe do boljeg razumevanja razvojnih ishoda LGBTI osoba, kao pojedinaca, u ekonomiji i društvu.

Eksperimentalne studije omogućile su da se dobiju značajni uvidi u diskriminaciju na osnovu rase, pola, etničke pripadnosti i vere. Ove studije su obuhvatile brojne oblasti, poput pristupa

[5] Fundamental Rights Agency. 2012 "EU LGBT Survey Technical Report".

zapošljavanju,[6] stanovanju[7] i tržištu kredita i robe široke potrošnje.[8] Eksperimentalne studije korišćene su i za istraživanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, ali su se u tom smislu konkretnije usredsređivale na tržišta rada u razvijenim zemljama.[9] Eksperimentalne studije predstavljaju jednostavno i efikasno sredstvo za prikupljanje pouzdanih podataka, i to naročito među populacijama koje su manje primetne i do kojih je teže dospeti, poput LGBTI osoba. Dva eksperimenta opisana u ovom izveštaju predstavljaju nastavak prethodno sprovedenih aktivnosti i odnose se konkretno na diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije pri pristupu obaveznom osnovnom obrazovanju i tržištu izdavanja nepokretnosti u privatnom vlasništvu. Ove dve oblasti su odabrane jer predstavljaju značajne korake u ciklusu isključenosti sa kojom se suočavaju LGBTI osobe, kao i jer su u Srbiji bile prikladne za primenu metodologije eksperimenta. Nalazima ovih eksperimenata se po prvi put kvantifikuju razmere diskriminacije sa kojom se LGBTI osobe suočavaju pri pristupu obrazovanju i stanovanju u Srbiji, jer su do sada u obe ove oblasti bili dostupni samo posredni podaci. Bolje razumevanje ove diskriminacije može pomoći pri kreiranju politika i programa u cilju rešavanja ovog pitanja, poput donošenja ili izmene zakona i propisa, pokretanja kampanja podizanja svesti u javnosti i obezbeđivanja sistematske obuke.

Sa stanovišta prava i politika, Srbija je ostvarila dobar napredak u obezbeđivanju zaštite prava LGBTI osoba, ali diskriminacija i isključenost LGBTI osoba i dalje predstavlja problem u praksi.[10] Evropska komisija je u svom Izveštaju o napretku Srbije za 2016. godinu potvrdila da „[p]ravni i institucionalni okvir za poštovanje osnovnih ljudskih prava postoji“, ali se u istom dokumentu naglašava i potreba za daljem radu na unapređenju položaja osetljivih grupa.[11] Brojni građani LGBTI orijentacije u Srbiji navode da su doživeli diskriminaciju na polju privatnih i javnih usluga i ekonomskih prilika, kao i da se ne osećaju bezbedno na javnim mestima.[12] Međutim, nedostaju pouzdani kvantitativni podaci koji bi jasno ukazali na razlike u tretmanu seksualnih i rodnih manjina, sa jedne strane, i heteroseksualnih i cisrodnih[13] građana sa druge.

U dva eksperimenta opisana u ovom izveštaju primenjene su eksperimentalne metode u cilju prikupljanja pouzdanih informacija koje omogućavaju poređenje ishoda za lezbejke i gejeve i njihove heteroseksualne sugrađane. Eksperimenti su sprovedeni korišćenjem tehnike „tajne kupovine“ u situacijama koje se javljaju u stvarnom životu.[14] Kod „tajne kupovine“, iste osobe igraju različite uloge (u ovom slučaju majke feminiziranih i nefeminiziranih dečaka, odnosno lezbejske, gej i heteroseksualne parove) u kontaktima sa istim pružaocima usluga. Razlike u reakcijama pružalaca usluga (u ovom slučaju škola i stanodavaca) se potom mere i pripisuju različitim identitetima „tajnih kupaca“, čime se utvrđuje moguća diskriminacija.

[6] Oreopoulos, P. 2011 “Why do skilled immigrants struggle in the labor market? A field experiment with thirteen thousand resumés.” American Economic Journal: Public Policy, 3: str. 148-171.
[7] Auspurg, K. Hinz, T. Schmid, L. 2017 “Contexts and conditions of ethnic discrimination: Evidence from a field experiment in a German housing market.” Journal of Housing Economics, str. 35.
[8] Pager, D. Shepherd, H. 2008 “The sociology of discrimination: racial discrimination in employment, housing, credit, and consumer markets.” Ann. Rev. Sociology, 34: str. 181-209.
[9] Tilcsik, A. 2011 “Pride and Prejudice: Employment Discrimination against Openly Gay Men in the United States” American Journal of Sociology, 117(2): str. 586-626.
[10] UNDP. 2017 “Being LGBTI in Eastern Europe: Serbia Country Report”.
[11] European Commission. 2016 “Serbia 2016 Report”.
[12] UNDP. 2017 “Being LGBTI in Eastern Europe: Serbia Country Report”.
[13] Izraz „cisrodno“ označava osobe čiji identitet i rod odgovaraju polu u kome su rođeni, odnosno koje nisu transrodne.
[14] Hesselink, M.; van der Wiele, T. “Mystery Shopping: In-depth measurement of customer satisfaction.”

Odabir oblasti i metoda istraživanja

Metod prikupljanja podataka, tržišta, usluge i prostori obuhvaćeni ispitivanjem i korišćeni scenariji odabrani su u skladu sa potrebom da se iznađu odgovori na konkretne izazove prisutne u Srbiji. Rasprostranjena stigmatizacija LGBTI osoba u Srbiji čini otvoreno izražavanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta krajnje neuobičajenim.[15] Zbog toga je ograničen broj eksperimentalnih scenarija koji omogućavaju prikupljanje podataka u situacijama koje su dovoljno prirodne da garantuju validnost podataka dok istovremeno osiguravaju bezbednost i anonimnost svih učesnika. Ova studija se usredsređuje na gejeve i lezbejke, jer je reč o identitetima sa kojima je prosečan građanin Srbije upoznat bolje nego sa transrodnim ili interseksualnim identitetom.[16] Podaci su prikupljeni putem telefonskih razgovora u cilju zaštite identiteta i bezbednosti učesnika i da bi se eliminisao mogući uticaj neposrednog kontakta na ishod istraživanja. Zbog svega ovoga je značajno bio ograničen izbor scenarija, usluga i tržišta koja su mogla da budu analizirana ovom vrstom studije. Primera radi, neposredan kontakt je najčešće bio potreban za komunikaciju sa centrima za socijalni rad, finansijskim institucijama i institucijama za javno zdravlje, koje stoga nisu bile prikladne. Nije bilo izvodljivo ponavljanje studija na tržištima rada koje su u drugim zemljama korišćene za prepoznavanje diskriminacije protiv gejeva i lezbejki, uzevši u obzir mali broj oglasa za stalne poslove u Srbiji. Obrazovanje i stanovanje su odabrani jer je reč o dvema oblastima koje utiču na blagostanje građana, kao i jer je bilo moguće prikupiti podatke pod prirodnim uslovima bez izlaganja učesnika riziku.

[15] Primera radi, u Anketi o prihodima i uslovima života (Svetska banka, objavljivanje se očekuje), samo 17% ispitanika LGBTI orijentacije navelo je su u prethodnih pet godina otvoreno izražavali svoju seksualnu orijentaciju na radnom mestu.

[16] Na primer, kvalitativno istraživanje sa fokus-grupama (NDI, 2012) sprovedeno u Beogradu, Nišu i Novom Sadu pokazalo je da je većina učesnika bila upoznata samo sa značenjem slova L („lezbejski“) i G („gej“) iz skraćenice LGBT. Ovaj nalaz potvrđen je i kvantitativnim istraživanjem (LGBT populacija - Western Balkans perspective, NDI 2015), koje je pokazalo da većina građana Srbije smatra da LGBT populaciju čine gejevi, lezbejke i biseksualne osobe, dok je svest o transrodnim i interseksualnim osobama na veoma niskom nivou.

1. Pristup osnovnom obrazovanju za učenike percipirane kao gej

Dokazi iz brojnih zemalja ukazuju na to da su učenici LGBTI orijentacije suočeni sa diskriminacijom i zlostavljanjem koji potiču od nastavnika, školskog osoblja i vršnjaka.[17] Studija UNICEF-a iz 2014. pokazala je da homofobno zlostavljanje ima negativan uticaj na prisustvo učenika nastavi, kao i da može da poveća verovatnoću konzumacije alkohola, depresije ili čak i pokušaja samoubistva.[18] To potom vodi do lošijih ishoda učenja i većih stopa napuštanja obrazovanja ili izbacivanja iz škole. Loš uspeh u školi smanjuje mogućnosti za nastavak višeg obrazovanja i pristup kvalitetnim radnim mestima. Rešavanje problema diskriminacije LGBTI učenika naročito je značajno ako se u obzir uzme Cilj održivog razvoja 4, prema kome se Srbija (kao i sve druge zemlje) obavezala da obezbedi inkluzivno i kvalitetno obrazovanje za sve. Diskriminacija u školama na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i/ili interseksualnosti do sada nije sistematski istraživana u Srbiji. Ovaj eksperiment, stoga, popunjava značajnu prazninu u pogledu dostupnosti podataka namenjenih kreatorima politika, direktorima škola i LGBTI zajednici.

1.1 Metodologija

Eksperimentalni scenario

Eksperimentalni scenario je zamišljen tako da se njime oceni da li prisustvo percipirane feminiziranosti kod dečaka uzrasta od 14 godina ima uticaj na njihovu mogućnost da se upišu u 7. razred državne osnovne škole u Srbiji.[19] U srpskoj kulturi, rasprostranjena je pretpostavka da su muškarci i dečaci percipirani kao feminizirani zapravo gej. Nasuprot tome, muškobanjaste devojčice ili žene ne percipiraju se uvek automatski kao lezbejke. Uključivanje u eksperiment muškobanjastih devojčica ili bilo kog drugog segmenta LGBTI populacije sa kojim su građani Srbije manje upoznati ne samo što bi umanjilo prirodnost eksperimentalnog scenarija, već bi i otežalo tumačenje rezultata. Bitno je napomenuti da je u ovom scenariju nebitno da li je dečak o kome je reč zaista gej: važno je samo da ga zajednica percipira kao geja, te da na osnovu toga može biti izložen diskriminaciji.

Škole je kontaktiralo šest članica istraživačkog tima koje su se predstavljale kao majke koje nameravaju sina da upišu u novu školu jer se porodica preselila zbog promene radnog mesta. Na početku razgovora, pre nego što je sekretar škole imao priliku da na bilo koji način pomene dostupnost slobodnih mesta, majka bi navela da je dečak „feminiziran“, kao i da je njegova feminiziranost krajnje očigledna, te da stoga želi da skrene pažnju škole na tu činjenicu. Osnovne škole imaju zakonsku obavezu da upišu učenike. Telefonski razgovor je osmišljen u skladu sa trima pretpostavkama:

i. feminiziranost dečaka je jedina očigledna osobina tog potencijalnog učenika koja bi mogla da utiče na donošenje odluke o njegovom upisu u školu;

[17] UNESCO. 2015 “From Insult to Inclusion: Asia-Pacific report on Bullying, Violence and Discrimination on the Basis of Sexual Orientation and Gender Identity”.
[18] UNESCO. 2014 “Bullying targeting secondary school students who are or are perceived to be transgender or same-sex attracted: Types, prevalence, impact, motivation and preventive measures in 5 provinces of Thailand.”
[19] Detaljan opis metodologije može se naći u Prilogu I.

ii. izjava majke o feminiziranosti sina je veoma jasna i potkrepljena ubedljivim argumentom o tome zašto je ona uopšte i pominje;
iii. razgovor bi trebalo da rezultira prikupljanjem informacija koje se mogu pretvoriti u statistički uporedive podatke.[20]

Scenario telefonskog razgovora za kontrolnu grupu bio je isti, osim što dečak u tom slučaju nije opisan kao feminiziran.

Uzorkovanje škola

U okviru eksperimenta su uzorkovane osnovne škole u gradskim sredinama opština sa najmanje pet osnovnih škola.[21] Manje opštine i seoske sredine su isključene jer bi to učinilo eksperimentalni scenario manje realnim. Pored toga, opštine sa samo jednom ili dve škole isključene su jer bi se škola možda osetila kao da je pod pritiskom da upiše feminiziranog dečaka, pošto je u Srbiji osmogodišnje osnovno obrazovanje obavezno.

Od ukupnog broja škola koje su zadovoljavale ove kriterijume, primenom procedura za odabir na osnovu slučajnog uzorka odabrano je njih 184, i to iz 37 opština.[22] Približno isti broj škola odabran je iz tri regiona: Beograd, Vojvodina i centralna Srbija. Škole su prema slučajnom uzorku raspodeljene između eksperimentalne (feminizirani dečak) i kontrolne grupe (nefeminizirani dečak), tako da je u svakoj opštini postojao podjednak broj škola koje su kontaktirane radi upisa kako feminiziranog tako i nefeminiziranog dečaka.

Merenje

Pošto su podaci prikupljeni u telefonskim razgovorima u prirodnim uslovima, transkripti razgovora su pretočeni u kvantitativne pokazatelje. Da bi se obezbedila pouzdanost kvantitativnih podataka, ishode je vrednovalo troje nezavisnih ocenjivača u skladu sa uobičajenim standardima vrednovanja opservacija u prirodnim uslovima.[23] Ocenjivači ni na koji način nisu bili deo eksperimenta, niti su imali stav o pravima LGBTI osoba koji bi mogao da utiče na nepristrasnost njihove ocene. Njihovi stavovi o pravima LGBTI osoba provereni su tokom razgovora za posao.

Ishodi su vrednovani na skali od pet tačaka:

1. Prihvaćen bez oklevanja i/ili bez ikakvih dodatnih uslova.
2. Prihvaćen ali uz oklevanje ili odlaganje (odluka je doneta ili uz oklevanje kontaktirane osobe ili tek nakon savetovanja sa zaposlenima u školi).
3. Nejasan ishod (konačna odluka nije doneta, odnosno odluka je odložena dok majka i sin ne posete školu i neposredno se upoznaju sa rukovodstvom škole).
4. Odbijen ali uz oklevanje (odluka je doneta ili uz oklevanje kontaktirane osobe ili tek nakon savetovanja sa zaposlenima u školi).
5. Odbijen bez oklevanja.

[20] U prilogu su dati i scenariji za telefonske razgovore.
[21] Na osnovu definicije koju je usvojila Vlada Srbije. Više informacija se može naći u Prilogu I.
[22] Rezultati se nisu sistemski razlikovali na osnovu geografskog regiona, veličine opštine (izražene brojem osnovnih škola) ili lokacije škole (u prigradskom naselju ili centru grada), zbog čega ove promenljive nisu prikazane.
[23] Videti, primera radi, Gwet, Kilem L. 2014 "Handbook of Inter-Rater Reliability, Fourth Edition." Gaithersburg: Advanced Analytics, LLC.

1.2. Rezultati

Feminizirani dečaci imaju ograničeniji pristup osnovnim školama

Verovatnoća da feminizirani dečaci budu odbijeni za upis u državnu osnovnu školu tri puta je veća (14%) nego kada je reč o nefeminiziranim dečacima (4%). Većina feminiziranih dečaka nije odbijena direktno: u 78,6% slučajeva (11% svih dečaka) do odbijanja je došlo nešto kasnije ili uz oklevanje škole. Nijedan nefeminizirani dečak nije odbijen uz prethodno oklevanje; odbijani su bez oklevanja i isključivo iz tehničkih razloga (popunjenost škole). Među dečacima koji su prihvaćeni, feminizirani dečaci bili su suočeni sa znatno većim oklevanjem pri donošenju odluke nego nefeminizirani dečaci. Ukupno 51% prihvaćenih feminiziranih dečaka prihvaćeno je uz oklevanje, u poređenju sa tek 25% nefeminiziranih dečaka. Kod upisa nefeminiziranih dečaka do oklevanja je dolazilo samo kada bi škola prepoznala uspeh ili vladanje dečaka kao potencijalan problem. Razlika između vrsta odbijanja i prihvatanja sa kojima su bile suočene ove dve grupe dečaka ponovno upućuje na zaključak da je feminiziranost bila razlog za odbijanje.

Slika 1: Prihvatanje i odbijanje feminiziranih i nefeminiziranih dečaka

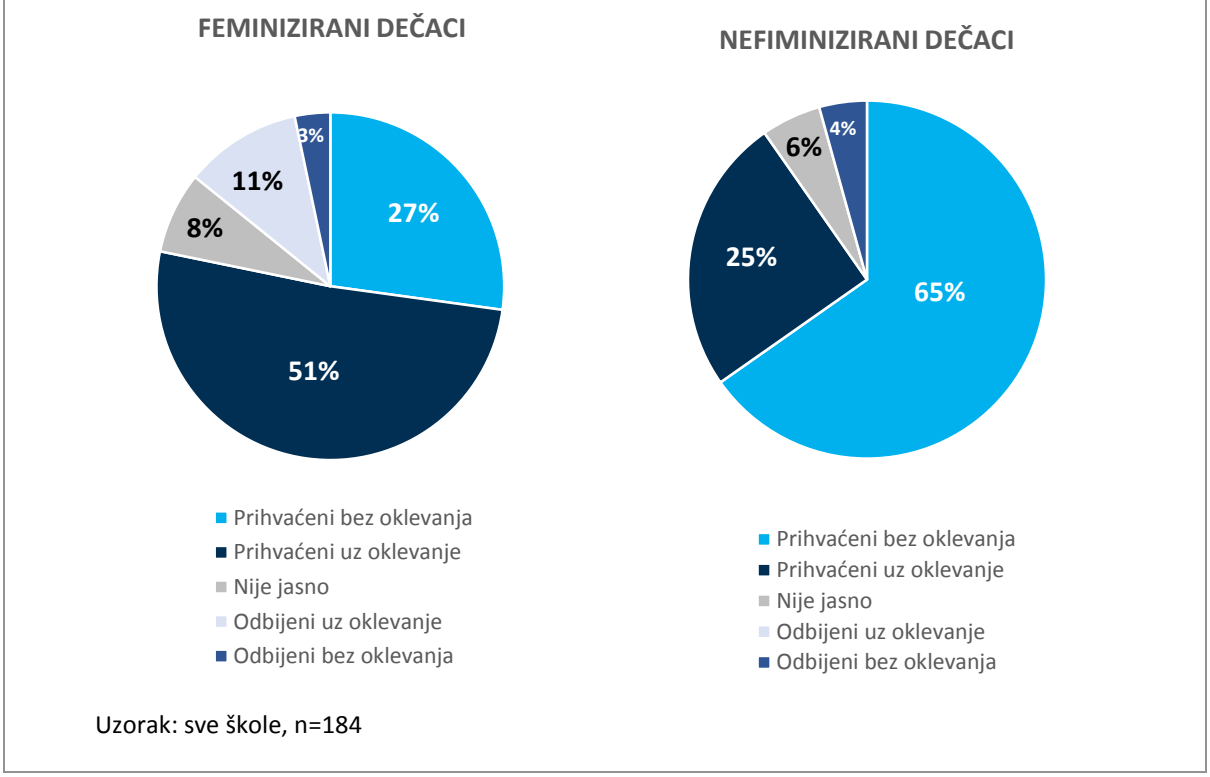

Uzorak: sve škole, n=184

Ako izostavimo nejasne slučajeve, kojih je 7% (8% za feminizirane i 6% za nefeminizirane dečake), i saberemo sve slučajeve prihvatanja i odbijanja, jasno se može videti da su

feminizirani dečaci diskriminisani: verovatnoća da će oni biti odbijeni tri puta je veća[24] (Slika 2).

Slika 2. Stope prihvatanja i odbijanja feminiziranih i nefeminiziranih dečaka – pojednostavljen prikaz

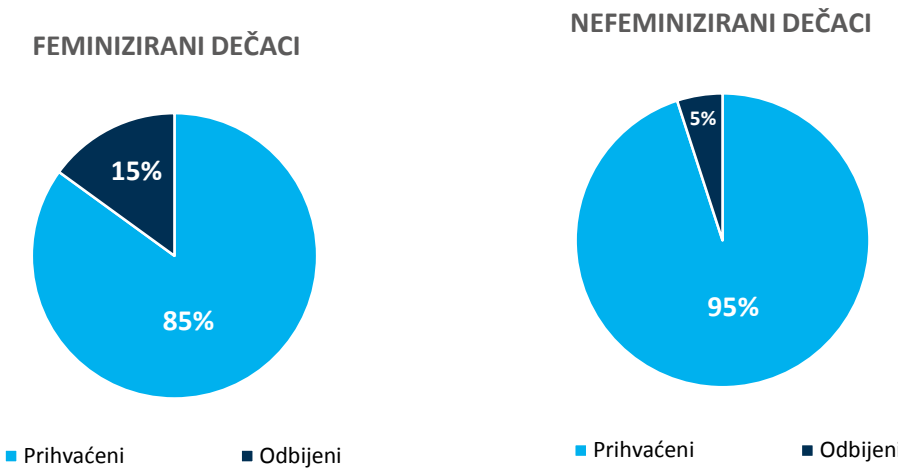

Uzorak: Slučajevi sa jasnim ishodom (nejasni slučajevi izostavljeni), n=172, 93% škola, feminizirani dečaci n=85 (92%), nefeminizirani dečaci n=87 (95%)

Verovatnoća da nefeminizirani dečak bude primljen u školu bez oklevanja skoro je dvostruko veća (72%) nego što je to slučaj sa feminiziranim dečakom (35%)[25] (Slika 3).

Slika 3. Prihvatanje feminiziranih i nefeminiziranih dečaka bez oklevanja

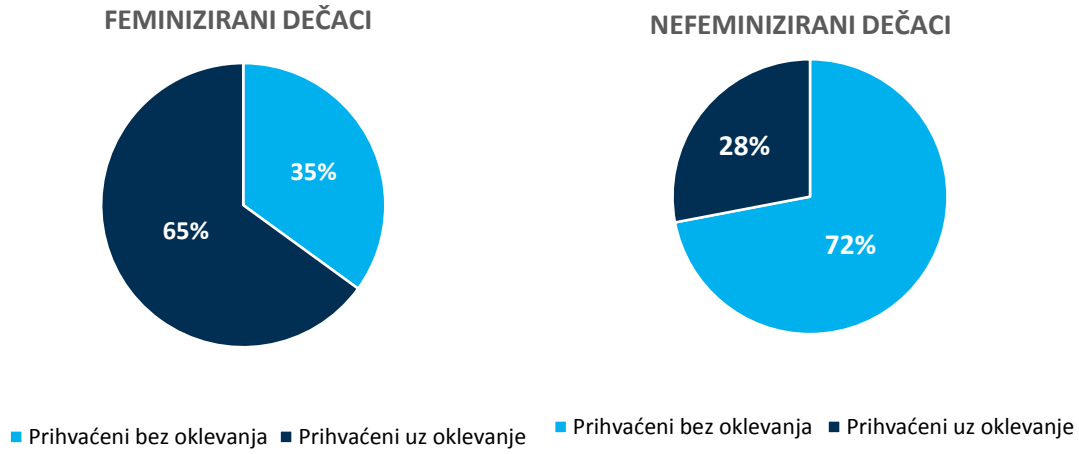

Uzorak: Samo prihvaćeni dečaci, n=155, 84% škola; feminizirani dečaci n=72 (78%), nefeminizirani dečaci n=83 (90%)

[24] Pirsonov hi-kvadrat=5,52, df=1, p<0,05.
[25] Pirsonov hi-kvadrat=21,97, df=1, p<0,001.

Razlozi za odbijanje

Škole su odbijale da upišu nefeminizirane dečake samo ako nisu imale kapaciteta da prime nove učenike. Iako su škole navodile isti razlog pri odbijanju upisa feminiziranih dečaka, iz njihovih odgovora je bilo očigledno da je razlog za odbijanje zapravo percipirana feminiziranost dečaka.

> *„Kod nas razredi imaju 25-26 učenika. Razgovarao sam sa razrednim starešinama i oni nisu spremni da primaju nove đake. Ima drugih škola sa manje đaka… Tako da ja ne mogu to da vam omogućim. Još nešto, naši sedmaci su agresivni i plašim se da to ne bi bilo dobro okruženje za vašeg sina. Znate da oni uvek traže žrtvu. A žrtva je onaj koji je malo drugačiji. Sigurno bi bilo bolje da potražite školu sa manjim brojem đaka…“*

Sekretari škola naglašavali su homofobnu atmosferu među đacima i nemogućnost škole da zaštiti feminizirane dečake od diskriminacije. Videti, primera radi, citate navedene u daljem tekstu.

> *„Pošto dete ima takav profil, a deca tog uzrasta u našoj školi su okrutna, najljubaznije vas molim da probate u drugoj školi. I nemojte da pominjete da vam je sin feminiziran. Odmah ćete naići na velike prepreke. To vam je moj predlog. Znam kakva su naša deca. Ona tolerišu različitost uz velike teškoće. Zapravo, ne mogu da podnesu različitost.“*

> *„Imamo mnogo sedmaka a oni su veoma problematični… Ta osobina vašeg dečka može da bude problem, možda deca neće pravilno da reaguju na nju. Imamo mnogo problema sa sedmacima… A i kapaciteti su nam prilično popunjeni…“*

Razlozi za oklevanje pri upisu

Studija je pokazala da percipirana feminiziranost dečaka predstavlja veći problem od lošeg uspeha u školi ili problema sa vladanjem. Kao što je napred već navedeno, znatno veći broj zahteva za upis feminiziranih dečaka prihvaćen je uz oklevanje nego što je to bio slučaj sa nefeminiziranim dečacima. Analize razgovora ukazuju na to da je razlog za oklevanje, uopšteno uzevši, bila nespremnost škola da upišu đake koji se percipiraju kao potencijalno problematični. Međutim, percepcija mogućih problema kod feminiziranih đaka drastično se razlikovala od one kod nefeminiziranih.

Dok je u slučajevima nefeminiziranih učenika oklevanje izražavano kroz potpitanja o školskom uspehu i vladanju, kod feminiziranih dečaka su se ta pitanja odnosila na feminiziranost. Na primer:

> *„Ne znam šta da vam kažem… Pa ne kažem da je to problem, dete je takvo kakvo jeste… Ali pre nego što donesete odluku o školi, možda bi trebalo da se posavetujete sa stručnjacima, da vidite šta bi oni rekli… Ne mogu ništa da vam kažem, možete da upišete dete gde god hoćete, u koju god školu, to je vaše pravo kao roditelja. Ali da sam ja na vašem mestu, ja bih se prvo raspitala, informisala, proverila razrede, kako bi se dete uklopilo, razumete me? Morala sam ovo da kažem, ali ako želite da upišete dete u našu školu, dobrodošli ste, i to je sve.“*

Čak i kada je feminiziranom dečaku odobren upis, svi sekretari škola naglasili su da neće moći da garantuju dečakovu bezbednost. Primera radi:

> *„To što ste mi ispričali je toliko uopšteno… Naravno, dete ima pravo da se upiše. Tako da, to što ste mi rekli, da je dete feminizirano… Ako me pitate za savet… Ne znam koliko se to vidi na vašem detetu… Ne možemo da ga zaštitimo od zadirkivanja i takvih stvari… Ali, naravno, možete da ga upišete ovde, to je vaše građansko pravo.“*
> *„Svaka škola može da upiše najmanje još jedno, dvoje dece po razredu, ali ne znam šta da vam kažem. Vaše je pravo da odaberete gde da upišete dete. Ja ne mogu nijedno dete da odbijem… Ali ne mogu da vam obećam da druga deca neće ništa da kažu, sigurno znate koliko su deca okrutna, posebno u tom uzrastu, ništa ne mogu da garantujem… Dete može da se upiše, naravno… Ali nemojte od nas da očekujete nemoguće, važi? To ja mogu da vam kažem, a vi imate pravo da upišete dete gde god hoćete.“*

2. Pristup stanovanju za gej i lezbejske parove

Pristup bezbednom i priuštivom stanovanju značajan je za sve građane, ali predstavlja naročito aktuelno pitanje za LGBTI osobe. Porodice često odbacuju pripadnike seksualnih i rodnih manjina i primoravaju ih da rano odu od kuće, zbog čega se oni u većoj meri oslanjaju na tržište izdavanja nepokretnosti u privatnom vlasništvu. U mnogim zemljama, pripadnici seksualnih i rodnih manjina natprosečno su zastupljeni među populacijama beskućnika.[26] Razumevanje diskriminacije LGBTI osoba na tržištu stanovanja postaje naročito značajno ako u obzir uzmemo Cilj održivog razvoja 11, prema kome se Srbija (kao i sve druge zemlje) obavezala da učini gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim. Ovaj eksperiment ukazuje na stepen diskriminacije na tržištu izdavanja nepokretnosti u privatnom vlasništvu i namera mu je da utiče na kreiranje budućih politika kojima se omogućava pristup LGBTI osoba odgovarajućem, bezbednom i priuštivom stanovanju.

2.1. Metodologija

Eksperimentalni scenario

Parovi su telefonom stupali u kontakt sa stanodavcima da se raspitaju o iznajmljivanju stana. Svi parovi bili su starosti od 30 do 34 godina, i oba partnera bila su zaposlena sa stalnim prihodima. Zanimalo ih je iznajmljivanje stanova približno iste veličine (jednosobnih stanova) i cene. Parovi su se razlikovali samo prema seksualnoj orijentaciji. Svaki stanodavac je kontaktiran dvaput: jednom ga je pozvao istopolni par (predstavljen kao gej ili lezbejski par metodom slučajnog uzorka), a jednom heteroseksualni par. Kada bi stanodavca kontaktirao lezbejski par, drugi poziv bi obavljala žena iz heteroseksualnog para da bi se eliminisala moguća pristrasnost na osnovu roda. Isto je važilo i za gej par, u kom slučaju bi stanodavca kontaktirao muškarac iz heteroseksualnog para. Za scenario telefonskog razgovora važile su tri osnovne pretpostavke:

1. seksualna orijentacija je jedina osobina po kojoj se parovi razlikuju;
2. izjave o seksualnoj orijentaciji para veoma su jasne, ali se izražavaju na opušten/kolokvijalan način;
3. razgovor bi trebalo da rezultira prikupljanjem informacija koje se mogu pretvoriti u statistički uporedive podatke.[27]

Uzorkovanje stanodavaca

Ostvaren je kontakt sa ukupno 160 stanodavaca iz oglasa za izdavanje stanova u četiri grada (Beogradu, Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu). Pošto su postojale dve eksperimentalne grupe (lezbejski par i gej par) i dve odgovarajuće kontrolne grupe (dva heteroseksualna para), stanodavci su po metodu slučajnog uzorka raspodeljeni između eksperimentalnih grupa i odgovarajućih kontrolnih grupa. Osamdeset stanodavaca dodeljeno je gej parovima i odgovarajućim heteroseksualnim parovima, a drugih 80 lezbejskim parovima i odgovarajućim

[26] Durso, L. Gates, G. 2012 "Serving Our Youth: Findings from a National Survey of Service Providers Working with Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth Who Are Homeless or At Risk of Becoming Homeless."
[27] Detaljniji opis scenarija može se naći u Prilogu.

heteroseksualnim parovima. Budući da je sa svakim stanodavcem kontakt ostvaren dva puta, bilo je ukupno 320 opservacija.

Merenje

Pošto su podaci prikupljeni u telefonskim razgovorima u prirodnim uslovima, kvalitativni podaci su pretočeni u kvantitativne ishode. Da bi se obezbedila pouzdanost kvantitativnih podataka, transkripte razgovora je vrednovalo troje nezavisnih ocenjivača u skladu sa uobičajenim standardima vrednovanja opservacija u prirodnim uslovima.[28] Ocenjivači nisu učestvovali u istraživanju, nisu se identifikovali kao LGBTI osobe niti su imali stav o pravima LGBTI osoba koji bi mogao da utiče na nepristrasnost njihove ocene.

Za vrednovanje ishoda korišćena je skala od pet tačaka:

1. Prihvaćeni bez oklevanja i/ili bez ikakvih dodatnih uslova.
2. Prihvaćeni ali uz oklevanje ili odlaganje.
3. Nejasan ishod (konačna odluka nije jasna).
4. Odbijeni ali uz oklevanje.
5. Odbijeni bez oklevanja.

2.2. Rezultati

Istopolni parovi se suočavaju sa diskriminacijom kod iznajmljivanja stanova

Stanodavci su odbili da izdaju stanove skoro jednoj petini (18%) istopolnih parova, dok nijedan heteroseksualni par nije odbijen. Istopolni parovi su takođe naišli na znatno više oklevanja (8%) pri prihvatanju u poređenju sa heteroseksualnim parovima (1%).[29]

Slika 4: Prihvatanje i odbijanje istopolnih i heteroseksualnih parova kod iznajmljivanja stanova

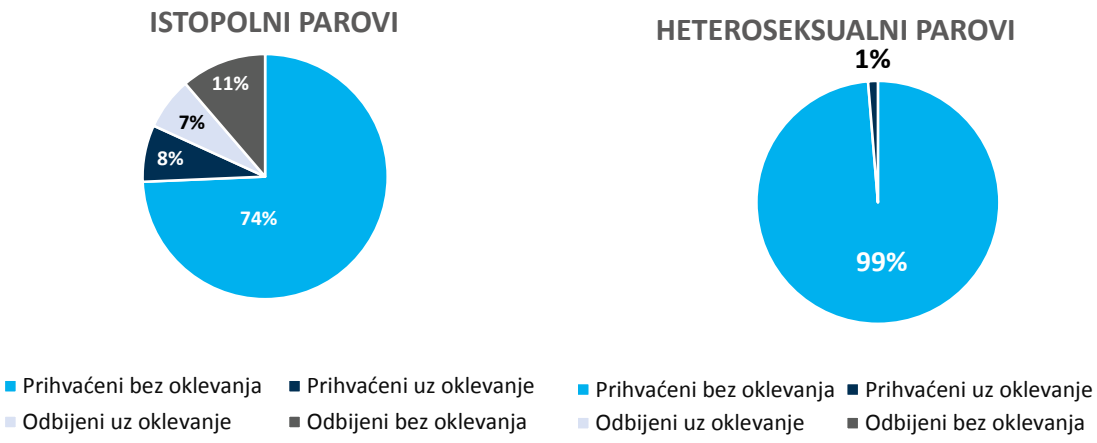

Uzorak: Sve opservacije, 160 opservacija i za eksperimentalnu i za kontrolnu grupu, ukupno 320 opservacija

[28] Gwet, Kilem L. 2014 "Handbook of Inter-Rater Reliability, Fourth Edition." Gaithersburg: Advanced Analytics, LLC.
[29] Pirsonov hi-kvadrat=41,63, df=3, p<0,001.

Gej parovi su suočeni sa većom diskriminacijom nego lezbejski parovi

Mnogo je veća verovatnoća da će gej parovi biti odbijeni ako pokušaju da iznajme stan (29%) nego što je to slučaj sa lezbejskim parovima (8%)[30] (Slika 5).

Slika 5: Stope prihvatanja i odbijanja gej i lezbejskih parova kod iznajmljivanja stanova

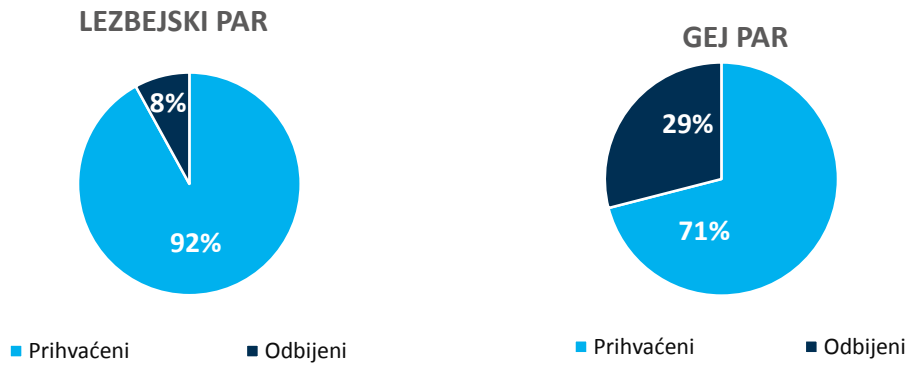

Uzorak: Samo eksperimentalne grupe, 80 opservacija po grupi, ukupno 160 opservacija

Gej parovi su bili suočeni i sa više oklevanja nego heteroseksualni i lezbejski parovi. Od ukupnog broja prihvaćenih gej parova, 12% je bilo prihvaćeno uz oklevanje, dok je samo 1% odgovarajućih heteroseksualnih parova doživelo takvo oklevanje[31] (Slika 6). Razlika je u slučaju lezbejskih parova bila manja i statistički beznačajna: 7% lezbejskih parova prihvaćeno je uz oklevanje, nasuprot 1% odgovarajućih heteroseksualnih parova.[32]

Slika 6: Prihvatanje uz oklevanje: gej parovi i heteroseksualni parovi

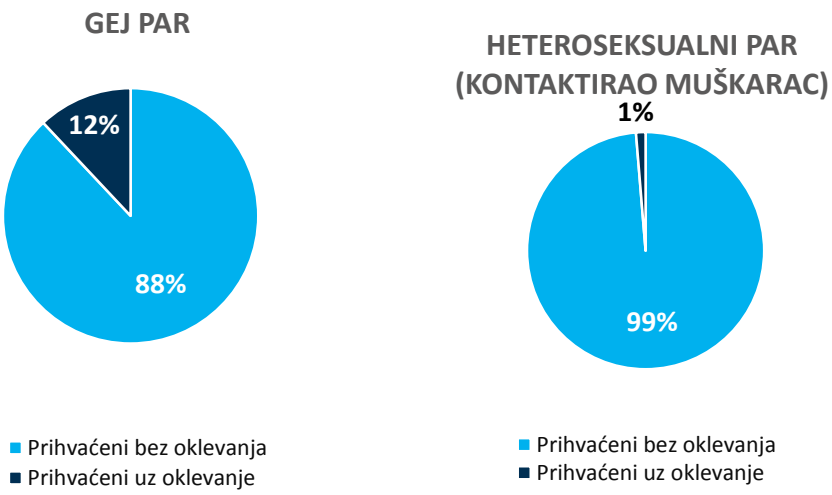

Uzorak: Samo prihvaćeni parovi, 100% heteroseksualnih parova, 71% gej parova

[30] Pirsonov hi-kvadrat=12,172, df=1, p<0,001.
[31] Gej i odgovarajuća heteroseksualna grupa: Pirsonov hi-kvadrat=7,36, df=1, p<0,01.
[32] Lezbejska i odgovarajuća heteroseksualna grupa: Pirsonov hi-kvadrat=3,11, df=1, p<0,08.

Muškarci stanodavci pokazuju veću diskriminaciju prema gej parovima nego žene stanodavci

Muškarci stanodavci odbijali su gej parove značajno češće nego lezbejske parove. Čak 36% muškaraca stanodavaca odbili su gej parove, dok je samo 7% odbilo lezbejske parove.[33] Sa druge strane, žene stanodavci su odbijale i gej i lezbejske parove sa istom učestalošću.[34] Muškarci stanodavci odbijali su lezbejske parove sa učestalošću sličnom onoj kod žena stanodavaca (Slika 7).

Slika 7: Prihvatanje i odbijanje lezbejskih i gej parova kod žena i muškaraca stanodavaca

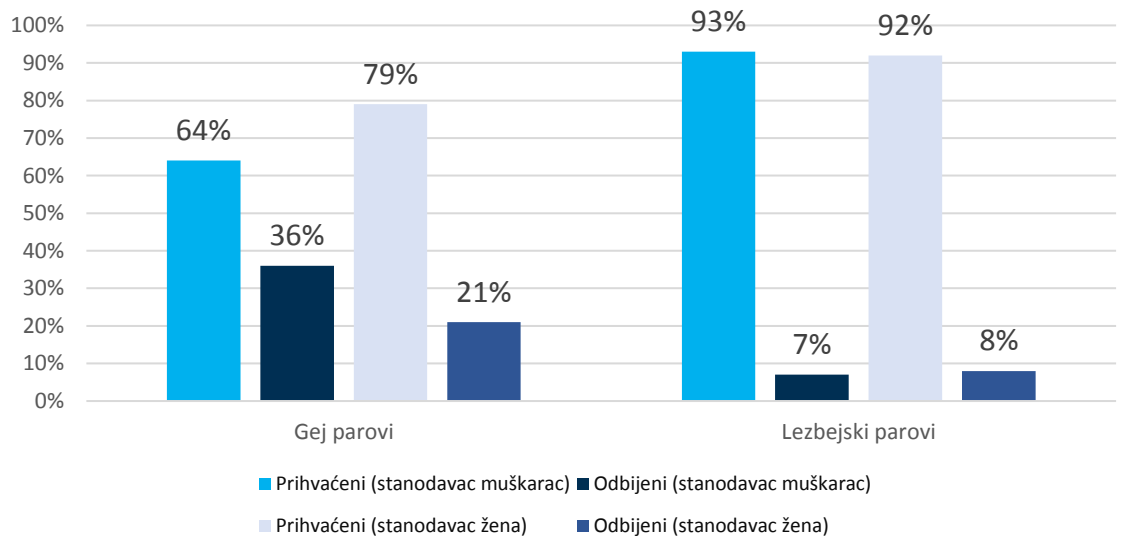

Uzorak: 86 stanodavaca muškaraca, 42 opservacije sa gej parovima i 44 sa lezbejskim parovima; 74 stanodavaca žena, 38 opservacija sa gej parovima i 36 sa lezbejskim parovima

Brojni stanodavci javno izražavaju homofobne stavove

Analiza transkripta razgovora pokazuje da među stanodavcima postoji otvorena homofobija. Pošto bi im bilo saopšteno da su potencijalni stanari gej odnosno lezbejski par, stanodavci su reagovali na dva načina.

Jedna grupa stanodavaca bi odmah navela da nisu spremni da izdaju stan gej ili lezbejskom paru:

> *„Dva muškarca, kako to mislite par, kakav par? Mislite dva muškarca u ljubavnoj vezi? O, ne, ne! Doviđenja.“*

[33] Pirsonov hi-kvadrat=2,36, df=1, p<0,001.
[34] Iako razlika u procentima odbijanja gej i lezbejskih parova može da izgleda drugačije, statistička analiza pokazuje da razlika nije sistematska. Pirsonov hi-kvadrat=10,84, df=1, p<0,012.

„Paaaa, dobro, nikad nisam iznajmio stan paru muškaraca ili tako nešto, uvek su bili momak i devojka ili bračni par. Izvinite, ali ja ne, tako ne.“

„Pa ne znam, ne bih baš. Nemam ništa protiv toga, ali ne bih.“

„Šta da kažem, to je problem.“ (Možemo li da pogledamo stan?) „Ne. Zdravo.“

Druga grupa je kao razlog za odbijanje isticala negativne reakcije drugih, bilo članova porodice, bilo komšija u zgradi u kojoj je stan.

„Mojoj baki se to ne bi dopalo. Znate, imamo decu, tako da… Razumete.“

„Moj tast je vlasnik tog stana, moram njega da pitam. Pozovite me za pola sata, molim vas.“ (Drugi poziv) „Da, pitao sam ga i ne dozvoljava.“ (A šta kaže, koji su razlozi?) „Prosto ne želi, nije rekao zašto, to je sve.“

„Ne znam šta da kažem, za mene to nije problem ali mogao bi da bude problem za komšije i druge stanare, ne mogu to da dozvolim.“

„Pa, ne znam, moram da proverim sa majkom pa ću vas pozvati.“ (Drugi poziv) „Pa, moja majka baš i ne odobrava. Doviđenja.“

„Pa, nisam siguran, moram da pitam muža i decu. Pozovite predveče, moram prvo sa njima da porazgovaram… Meni to ne smeta ali mi je muž malo konzervativniji.“ (Drugi poziv) „Stan je izdat, doviđenja.“

3. Zaključak

Pravci daljeg istraživanja

Prikupljanje podataka o iskustvima LGBTI osoba može da predstavlja izazov. Ovaj izveštaj doprinosi popunjavanju praznine u pogledu podataka o LGBTI osobama uz primenu inovativnih pristupa za merenje stepena diskriminacije i isključenosti LGBTI osoba. Iako eksperimenti sa korišćenjem „tajnih kupaca" nisu novina, do sada su samo u manjoj meri upotrebljavani za bolje razumevanje i prepoznavanje diskriminacije protiv LGBTI osoba. Raniji izveštaji su ukazivali na to da se LGBTI osobe suočavaju sa preprekama u pristupu obrazovanju i stanovanju u Srbiji, ali nije bilo dovoljno pouzdanih podataka da potkrepe tu pretpostavku. Ova studija prednjači u pogledu pribavljanja pouzdanih i kvantifikabilnih podataka o izazovima sa kojima se LGB osobe suočavaju kod pristupa stanovanju i obrazovanju. Njeni rezultati naglašavaju primenljivost i efikasnost eksperimenata sa „tajnim kupcima" u rasvetljavanju diskriminacije LGBTI osoba, i ona predstavlja pilot za buduća istraživanja.

Međutim, eksperimentalne studije imaju svoja ograničenja, te su potrebna dodatna istraživanja kako bi se potpuno razumeo tačan stepen diskriminacije i isključenosti LGBTI osoba u Srbiji i šire. Teškoće sa kojima se svakodnevno suočavaju LGBTI osobe brojne su i prožimaju sve oblasti života. Svetska banka za utvrđivanje stepena diskriminacije primenjuje pristup čitavog životnog ciklusa, te je tako za adekvatno razumevanje ovih problema i, samim tim, njihovo pravilno rešavanje, potrebno dodatno istraživanje kojim će se prepoznati izazovi i njihovi socijalni, ekonomski i psihički uticaji na LGBTI osobe. Diskriminacija i isključenost često polaze od porodice: LGBTI deca se boje nasilja roditelja, braće i sestara i članova šire porodice, ili ih često izbacuju iz kuće u ranom uzrastu. Podaci o ovim najranijim iskustvima LGBTI dece su izuzetno retki, ali je potrebno sistematičnije istraživanje u cilju pravilnog razumevanja efekata LGBTI orijentacije.

Nadalje, pojedini odgovori školskih službenika ukazuju na to da prepreke za pristup obrazovanju nisu jedini način na koji se diskriminacija LGBTI osoba manifestuje u školama. UNICEF je počeo da razvija metodologije koje se mogu primeniti za razumevanje stepena i posledica homofobnog nasilja u školama, a slična istraživanja su potrebna da bi se utvrdilo na koji način se đacima LGBTI orijentacije može pomoći da u srpskim školama ostvare svoj puni potencijal.[35]

U skladu sa pristupom životnog ciklusa, nalaženje posla i razvoj karijere predstavljaju ključne naredne korake koji omogućavaju sticanje prihoda i materijalnih dobara. Prikupljanje kvalitetnih i pouzdanih podataka o izazovima sa kojima se LGBTI osobe suočavaju kada pokušavaju da nađu i zadrže posao i ostvare napredak u karijeri koje mogu da koriste kreatori politika od presudnog su značaja za omogućavanje LGBTI osobama da ostvare svoj pun potencijal u životu. U vezi sa tim, druge studije bi trebalo da se pozabave pristupom kreditima i bankarskim uslugama, osiguranjem, obavljanjem javne funkcije i sticanjem imovine.

[35] UNESCO. 2015 "From Insult to Inclusion: Asia-Pacific report on Bullying, Violence and Discrimination on the Basis of Sexual Orientation and Gender Identity".

Potrebna su istraživanja o diskriminaciji u većem broju drugih usluga, tržišta i prostora. Zbog diskriminacije sa kojom se suočavaju unutar porodice, mnoge LGBTI osobe nemaju neformalnu sigurnosnu mrežu porodičnih veza na koju bi mogli da se oslone u ključnim stadijumima životnog ciklusa. Nezaposlenost, bolest i odlazak u penziju stoga mogu predstavljati naročite izazove za LGBTI osobe, te je tako potrebno dodatno istraživanje kako bi se obezbedilo da LGBTI osobe ne „propadnu kroz pukotine" sistema u ovim fazama života. Podaci o starijim LGBTI osobama skoro da i ne postoje, što naglašava potrebu za daljim istraživanjima, kako u toj oblasti tako i u mnogim drugima. Među aspektima porodičnog života u kojima LGBTI osobe doživljavaju institucionalnu i pojedinačnu diskriminaciju sa ekonomskim posledicama su i pokrivenost porodičnim zdravstvenim osiguranjem i dostupnost zdravstvene zaštite; kvalitetniji podaci bili bi dobrodošli i u ovoj oblasti.

Navedena dalja istraživanja trebalo bi sprovoditi u bliskoj saradnji sa LGBTI zajednicom. To bi doprinelo primenljivosti nalaza i njihovoj relevantnosti za ovu zajednicu. Takva ispitivanja bi takođe bila neposrednija i održivija jer bi uključenost LGBTI osoba u njih omogućila kreatorima politika, razvojnim partnerima, donatorima i zagovornicima da neposredno odgovore na njihove potrebe i razvojne izazove. Primera radi, postojeća istraživanja ukazuju na to da transseksualci i interseksualci predstavljaju najranjivije grupe LGBTI osoba. Međutim, istraživači projekti ih često zanemaruju, te bi trebalo uložiti posebne napore radi prikupljanja podataka koji će ukazati na posebne izazove sa kojima se oni suočavaju i kvantifikovati ih.

Implikacije po javne politike

Eksperimenti opisani u ovoj studiji ukazuju na to da bi više toga moglo da se učini u cilju premošćavanja jaza u sprovođenju zakona i politika protiv diskriminacije u Srbiji, kao i radi sprovođenja Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2013-2018. Zakonom o zabrani diskriminacije iz 2009. godine zabranjena je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, a u Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije navodi se da se pravo na obrazovanje mora „efektivno uživati bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta".[36] Strategijom se takođe propisuje obaveza škola da obezbede bezbedno okruženje za učenje.[37] Radnje navedene u daljem tekstu mogle bi biti od pomoći za ostvarenje ovog cilja.

1. **Trebalo bi uvesti delotvoran mehanizam za podnošenje pritužbi i prijava kako bi se osiguralo sprovođenje i poštovanje zakona kojima se zabranjuje diskriminacija u Srbiji.** U tom smislu, preporučuje se da Zaštitnik građana analizira svoje mehanizme za podnošenje prijava i utvrdi moguće prepreke koje sprečavaju LGBTI osobe da prijave slučajeve diskriminacije ili ih obeshrabruju da to učine. Pored Zaštitnika građana, Prosvetna inspekcija bi trebalo da se u saradnji sa relevantnim akterima naročito postara da se mehanizmi za prijavljivanje ovakvih slučajeva đacima, roditeljima i nastavnicima pružaju bezbedan način da to učine, i kojima se omogućavaju pravične i transparentne istrage takvih slučajeva i pružaju konkretna rešenja.

[36] Vlada Republike Srbije. Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2013-2018.
[37] „Posebno obezbediti zaštitu prava dece i mladih na obrazovanje u bezbednom ambijentu, bez nasilja, maltretiranja, društvenog isključivanja ili drugih oblika diskriminatornog ili degradirajućeg tretmana koje bi bilo zasnovano na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu." Vlada Republike Srbije. Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2013-2018.

2. **Trebalo bi sprovesti sveobuhvatnu analizu** u cilju utvrđivanja i ispitivanja nedostataka u zakonima i propisima i njihovoj primeni, kao i mehanizama za podnošenje pritužbi i resursa koji su dostupni LGBTI osobama kada se suoče sa diskriminacijom. Ovde se, konkretnije, preporučuje analiza tumačenja i primene propisa o obrazovanju radi utvrđivanja i ispitivanja nedostataka u prosveti.
3. **Razvojni planovi škola bi trebalo da sadrže konkretne radnje usmerene na stvaranje okruženja u kome su svi đaci bezbedni i uživaju poštovanje i podršku, pri čemu naročitu pažnju treba posvetiti učenicima LGBTI orijentacije.** Trebalo bi unaprediti kapacitete Prosvetne inspekcije za delotvorno praćenje sprovođenja ovih radnji i pružanje smernica prema potrebi. Pored toga, trebalo bi sprovesti sveobuhvatnu obuku službenika u školama, nastavnika i učenika u cilju uspostavljanja školskog okruženja koje je bezbedno i podsticajno za LGBTI učenike.
4. **Čini se da je potrebno i u većoj meri zagovarati borbu protiv homofobije, bifobije, transfobije i interseks fobije.** Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije široko je rasprostranjena u Srbiji, kao što se moglo videti iz otvoreno homofobnih stavova koje su izražavali stanodavci. Između ostalog, trebalo bi raditi na podizanju svesti šire javnosti o negativnim efektima diskriminacije sa kojima se sada suočavaju LGBTI osobe i problemima povezanim sa njom.

Na kraju, bitno je iskoristiti postojeće pozitivne stavove prema LGBTI osobama u kampanjama podizanja svesti i pri donošenju politika. Iako dokazi do kojih je došla ova studija ukazuju da u Srbiji dolazi do diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, i to učestalo, razlike u odgovorima takođe pokazuju da postoji određeni stepen prihvatanja LGBTI osoba. Primera radi, 35% feminiziranih dečaka prihvaćeno je bez oklevanja, kao i 74% istopolnih parova. U idealnim okolnostima uopšte ne bi bilo diskriminacije, ali iz odgovora se vidi da postoje građani koji ne diskriminišu LGBTI osobe, te bi takve pozitivna mišljenja trebalo iskoristiti kao priliku da se ostvari uticaj na stavove ostatka populacije. Pravilno i dosledno sprovođenje politika i zakona kojima se zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije takođe može pomoći da se unapredi svest građana i promene njihovi stavovi.

PRILOG I. Detaljna metodologija eksperimenta o pristupu obrazovanju

U Prilozima se navode dodatni detalji (kao dopuna napred navedenim informacijama) o metodologijama na osnovu kojih su izvršeni eksperimenti.

Nezavisna (eksperimentalna) i zavisna promenljiva

Eksperimentalna promenljiva (nezavisna promenljiva) u ovom eksperimentu jeste prisustvo ili odsustvo feminizovanosti kod četrnaestogodišnjih dečaka koji se prijavljuju za upis u 7. razred državne osnovne škole u Srbiji. Zavisna promenljiva eksperimenta je ishod zahteva za upis u novu školu.

Osnovne škole su odabrane kao najprikladnije iz dva razloga: kao prvo, osnovno (osmogodišnje) obrazovanje je obavezno i besplatno; kao drugo, u Srbiji je odomaćena praksa da se roditelji neposredno obraćaju školama ako imaju pitanja vezana za decu, čime je eksperimentalni scenario ograničen na odrasle (više detalja se može naći u daljem tekstu u odeljku o prikupljanju podataka).

Sedmi razred je odabran jer su dečaci dovoljno stari (14 godina) da se njihova feminiziranost percipira kao distinktivna osobina. Eksperiment je sproveden na početku drugog polugodišta školske godine, što znači da do kraja osnovne škole ostaju još tri polugodišta. Da smo odabrali slučaj dečaka u osmom razredu, do kraja osnovnog obrazovanja ostalo bi samo još jedno polugodište, što je moglo da utiče na odluku o upisu.

Metod prikupljanja podataka

Škole su u ime dečaka kontaktirale osobe koje su se predstavljale kao majke. U srpskoj kulturi, majka, koja vodi brigu o porodici, najčešće stupa u kontakt sa školom u koju idu deca. Pored toga, manja je verovatnoća da će muškarci u Srbiji pričati o feminiziranosti svojih sinova sa predstavnicima škola.

Uloge majke igralo je šest članica Ipsosovog istraživačkog tima sa značajnim iskustvom u sprovođenju anketa metodom „tajne kupovine“. Pre učestvovanja u eksperimentu, za ove „tajne kupce“ organizovana je dodatna obuka.

Podaci su prikupljani od 10. do 24. januara 2017. godine.

Scenario telefonskog razgovora

Telefonski razgovori odvijali su se prema sledećem scenariju:

- Majka pominje feminiziranost svog sina na početku razgovora, pre nego što sekretar škole ima priliku da na bilo koji način pomene dostupnost slobodnih mesta u školi. Kada bi sekretar škole rekao da u školi ima mesta pre nego što sazna za feminiziranost dečaka, moglo bi mu biti teže da naknadno promeni svoj iskaz nakon što majka saopšti tu informaciju.

- Kao razlog za pominjanje ove osobine majka navodi da je feminiziranost dečaka krajnje očigledna i želi da odmah skrene pažnju škole na tu činjenicu.
- Kako bi navodi o feminiziranosti dečaka zvučali što uverljivije, majka saopštava da drugi đaci povremeno zadirkuju dečaka u školi u koju sada ide, ali naglašava da dečak nikada nije imao nikakvih stvarnih problema. Majka saopštava da dečak nema teškoća u interakciji sa drugim đacima zbog svoje feminiziranosti.
- Porodica namerava da se preseli u grad u kome se nalazi škola zbog očevog novog posla. Time se otklanjanju moguće sumnje u to da se dečak ispisuje iz postojeće škole zbog problema koje je tamo imao. Takođe se objašnjava zašto majka i dečak ne mogu da se lično upoznaju sa predstavnicima škole.
- Kada se porodica preseli živeće na području koje pokriva škola.
- Učenik nema problema sa učenjem. Uspeh u školi mu je vrlo dobar. Ovo ne ukazuje na pozitivne efekte koji bi mogli da se povežu sa odličnim uspehom, kao ni na negativne efekte na koje bi mogao da asocira uspeh lošiji od vrlo dobrog.
- Učenik nema problema sa vladanjem.

Scenario za telefonske razgovore u kontrolnoj grupi bio je isti, osim što dečak nije bio opisan kao feminiziran.

Uzorkovanje škola, broj opservacija i raspodela škola i „tajnih kupaca“ između eksperimentalne i kontrolne grupe

Okvir uzorka (tj. ukupan broj škola) činile su sve osnovne škole u gradskim opštinama sa najmanje pet osnovnih škola. Gradovi u opštinama sa manje od pet osnovnih škola i seoske (poljoprivredne) sredine isključene su iz okvira uzorka. Preseljenje u veoma male gradove i/ili seoske oblasti u Srbiji krajnje je neuobičajeno (usled visoke stope nezaposlenosti, loše infrastrukture i drugih činilaca). Takav scenario bi pobudio sumnju škola i preusmerio razgovor u drugom pravcu (Zašto se porodica seli u ovo malo mesto? Kakav je posao to otac dobio? itd), što bi moglo da ugrozi ishod razgovora. Pored toga, ako u tom mestu postoje samo jedna ili dve škole (što je čest slučaj u vangradskim sredinama), škola bi možda osetila pritisak da dozvoli upis feminiziranog dečaka jer je osmogodišnje osnovno obrazovanje obavezno.

Iz okvira uzorka su odabrane ukupno 184 škole. Približno podjednak broj škola odabran je iz Beograda, Vojvodine i centralne Srbije. Škole su birane uz primenu standardnih procedura za izbor metodom slučajnog uzorka (pri čemu je verovatnoća bila srazmerna broju škola u datoj opštini). Škole su, opet metodom slučajnog uzorka, dodeljivane eksperimentalnoj i kontrolnoj grupi, tako da je u svakoj opštini podjednak broj škola bio u obe ove grupe. Broj škola po regionima i broj opština u kojima se nalaze škole prikazani su u Tabeli 1.1.

Tabela 1.1. Veličina uzorka škola po regionu i broj opština po regionu

Region	Uzorak 1: Eksperimentalna grupa škola (broj opština)	Uzorak 2: Kontrolna grupa škola (broj opština)	Ukupno
Beograd	31 (11)	31 (11)	62 (11)
Vojvodina	31 (8)	31 (8)	62 (8)
Centralna Srbija	30 (18)	30 (18)	60 (18)
Ukupno	**92 (37)**	**92 (37)**	**184 (37)**

Ukupno je angažovano šest „tajnih kupaca“. Približno podjednak broj škola u svakom regionu je metodom slučajnog uzorka dodeljen „tajnim kupcima“, tako da je svaki „tajni kupac“ kontaktirao jednak broj eksperimentalnih i kontrolnih škola.

Merenje

Pošto su podaci prikupljani u telefonskim razgovorima u prirodnim uslovima, kvalitativni podaci su morali da budu pretočeni u kvantitativne pokazatelje. Kako bi se garantovala pouzdanost kvantitativnih podataka, ishode su vrednovali nezavisni ocenjivači. Budući da je u Srbiji zakonom zabranjeno snimanje telefonskih razgovora, tim je angažovao pomoćnike koji su slušali telefonske razgovore i doslovce ih zapisivali, ali bez navođenja naziva škole ili drugih informacija koje bi mogle da ukažu na identitet škole. Ove transkripte su potom analizirali nezavisni ocenjivači.

Uputstva i objašnjenja data ocenjivačima bila su ograničena na ono što je bilo neophodno za obavljanje njihovog zadatka. Ocenjivači su transkripte vrednovali u prostorijama Ipsosa gde su bili smešteni tako da nisu mogli da budu u međusobnom kontaktu.

Pouzdanost ocenjivača

Utvrđeno je da je saglasnost vrednovanja ishoda kod tri ocenjivača bila sasvim zadovoljavajuća. Međuocenjivačka saglasnost izražena koeficijentom korelacije unutar klase (ICC)[38] dostigla je čak 0,89.[39] Pošto je međuocenjivačka saglasnost bila zadovoljavajuća, prosečne ocene troje ocenjivača korišćene su kao konačna merila ishoda.

[38] Za ocenu pouzdanosti ocenjivača korišćen je model iz Shrout, P.E and Fleiss, J.L. Intraclass Correlations: Uses in assessing rater reliability, *Psychological Bulletin*, 1979, Vol. 86, No. 2, str. 420-428.

[39] Rezultati ANOVA na osnovu kojih je izračunat ICC:

Izvori varijanse	df	MS
Između ocenjivača	2	0,36
Između škola	183	2,93
Rezidualna greška	366	0,11

Detaljna metodologija eksperimenta o iznajmljivanju stanova

Nezavisna (eksperimentalna) i zavisna promenljiva

Kao eksperimentalna (nezavisna) promenljiva odabrana je seksualna orijentacija, jer su lezbejke i gejevi najvidljiviji segmenti LGBTI zajednice u Srbiji. U tom smislu, nije se očekivalo da će otvoreno izražavanje seksualne orijentacije pobuditi sumnju kod stanodavca u autentičnost pitanja o stanu koji se izdaje. Zavisna promenljiva je bila spremnost stanodavca da izda stan paru.

Konstrukcija eksperimenta

Eksperiment je obuhvatao dve eksperimentalne grupe, lezbejski i gej par, i dve odgovarajuće kontrolne grupe heteroseksualnih parova. Stanodavci su metodom slučajnog uzorka dodeljeni gej ili lezbejskom paru i odgovarajućem heteroseksualnom paru. Svaki stanodavac je kontaktiran dva puta: sa njim je stupao u kontakt istopolni par (eksperimentalna grupa) a potom i odgovarajući heteroseksualni par (kontrolna grupa). Kada bi stanodavca kontaktirao lezbejski par, drugi poziv je obavljala žena iz heteroseksualnog para da bi se eliminisala moguća pristrasnost na osnovu roda. Isto je važilo i za gej par, u kom slučaju bi stanodavca kontaktirao muškarac iz heteroseksualnog para.

Metod prikupljanja podataka

Komunikacija sa stanodavcem se odvijala telefonom. Razgovore su obavljali članovi istraživačkog tima Ipsosa sa značajnim iskustvom u sprovođenju anketa metodom „tajne kupovine“. Pre učestvovanja u eksperimentu, za ove „tajne kupce“ organizovana je dodatna obuka.

Podaci su prikupljani od 10. do 22. februara 2017. godine.

Scenario telefonskog razgovora

Telefonski razgovori odvijali su se prema sledećem scenariju:

- Na početku razgovora, kako bi se obezbedila prirodnost i prikazala ozbiljna zainteresovanost za iznajmljivanje stana, „tajni kupac“ postavlja pitanje o informacijama iz oglasa (npr. internet veza, kablovska televizija, parking mesto, spratnost zgrade, informacije o plaćanju, itd).
- „Tajni kupac“ potom navodi da su uslovi prihvatljivi i dodaje da će u stanu živeti dve osobe. U kontrolnoj grupi, te dve osobe su heteroseksualni par. U eksperimentalnoj grupi, te dve osobe su ili dva muškarca ili dve žene koji su u vezi i žive zajedno. „Tajni kupac“ zatim pita kada mogu da dođu da pogledaju stan.
- Ako je odgovor pozitivan, „tajni kupac“ kaže da će se posavetovati sa partnerom i pozvati ponovo da zakaže termin za razgledanje stana. Ako je odgovor negativan, „tajni kupac“ ljubazno postavlja pitanje o razlozima za odbijanje i bez dalje diskusije se zahvaljuje stanodavcu i završava razgovor.

Ako bi stanodavac postavio dodatna pitanja o starosti i/ili prihodima potencijalnih stanara, „tajni kupci“ iz obe grupe, i eksperimentalne i kontrolne, davali su iste odgovore: parovi imaju između 30 i 34 godine, zaposleni su i imaju stalne prihode.

Uzorkovanje stanodavaca, broj opservacija i raspodela stanodavaca i „tajnih kupaca“ između eksperimentalne i kontrolne grupe

Okvir uzorka je obuhvatao stanodavce koji su stan za izdavanje oglasili lično (odnosno ne posredstvom agencije). Pošto stanodavci donose konačnu odluku o izdavanju stanova, ispitivanje agencija bi zahtevalo drugačiji i složeniji eksperimentalni scenario.

Oglasi stanodavaca odabrani su metodom slučajnog uzorka sa internet stranica za oglašavanje stanova za izdavanje u četiri grada (Beogradu, Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu). U svim ovim gradovima postoji značajno tržište izdavanja nepokretnosti i praksa iznajmljivanja stanova dovoljno je raširena da odgovara svrsi eksperimenta. Internet stranice za oglašavanje stanova za izdavanje posećivane su svakog drugog dana tokom realizacije eksperimenta. Tako je okvir uzorka osvežavan novim oglasima, dok su već kontaktirani stanodavci bili isključivani.

Pošto su postojale dve eksperimentalne grupe (lezbejski par i gej par) i dve odgovarajuće kontrolne grupe (dva heteroseksualna para), stanodavci iz svakog grada dodeljivani su metodom slučajnog uzorka jednoj od eksperimentalnih grupa i odgovarajućoj kontrolnoj grupi, tako da su odabrana dva nezavisna uzorka stanodavaca. Kontaktirano je ukupno 160 stanodavaca: 80 stanodavaca dodeljeno je grupi gej parova (eksperimentalnoj grupi) i odgovarajućim heteroseksualnim parovima (kontrolnoj grupi), a drugih 80 grupi lezbejskih parova (eksperimentalnoj grupi) i odgovarajućim heteroseksualnim parovima (kontrolnoj grupi). Budući da je sa svakim stanodavcem kontakt ostvaren dva puta, bilo je ukupno 320 opservacija. Veličina uzorka stanodavaca i broj opservacija prikazani su u Tabeli 2.1.1.

Tabela 2.1.1: Veličina uzorka stanodavaca i broj opservacija

Stanodavci	**Veličina uzorka=80**	**Veličina uzorka=80**
	Broj opservacija	**Broj opservacija**
Eksperimentalna grupa – lezbejski par	80	/
Kontrolna grupa – heteroseksualni par, zove žena	80	/
Eksperimentalna grupa – gej par	/	80
Kontrolna grupa – heteroseksualni par, zove muškarac	/	80
Ukupan broj opservacija po uzorku	160	160
Ukupan broj opservacija		**320**

Veličina uzorka dezagregirana po rodu stanodavca i gradu prikazana je u Tabelama 2.1.2. i 2.1.3.

Tabela 2.1.2: Veličina uzorka stanodavaca po rodu

Stanodavci	Muškarci	Žene	Ukupno
Lezbejski par i odgovarajuća kontrolna grupa	42	38	80
Gej par i odgovarajuća kontrolna grupa	44	36	80
	86	74	160

Tabela 2.1.3: Raspodela stanodavaca i broj opservacija po gradovima

Grad	Veličina uzorka stanodavaca	Broj opservacija
Beograd	70	140
Niš	30	60
Novi Sad	30	60
Kragujevac	30	60
Ukupno	160	320

U eksperimentu je učestvovalo ukupno osam „tajnih kupaca“, četiri muškarca i četiri žene. Dakle, postojala su četiri para „tajnih kupaca“, dva muška para (koji su kontaktirali stanodavce u ulogama gej parova i odgovarajućih heteroseksualnih parova) i dva ženska para (koji su kontaktirali stanodavce u ulogama lezbejskih parova i odgovarajućih heteroseksualnih parova). „Tajni kupci“ unutar parova menjali su uloge tako da je svaki od njih kontaktirao podjednak broj stanodavaca u ulozi predstavnika istopolnog para i predstavnika heteroseksualnog para.

Merenje

Pošto su podaci prikupljani u telefonskim razgovorima u prirodnim uslovima, kvalitativni podaci su morali da budu pretočeni u kvantitativne pokazatelje. Kako bi se garantovala pouzdanost kvantitativnih podataka, ishode su vrednovali nezavisni ocenjivači. Budući da je u Srbiji zakonom zabranjeno snimanje telefonskih razgovora, tim je angažovao pomoćnike koji su slušali telefonske razgovore i doslovce ih zapisivali, ali bez navođenja imena stanodavaca ili drugih informacija koje bi mogle da ukažu na njihov identitet. Ove transkripte su potom analizirali nezavisni ocenjivači.

Uputstva i objašnjenja data ocenjivačima bila su ograničena na ono što je bilo neophodno za obavljanje njihovog zadatka. Ocenjivači su transkripte vrednovali u prostorijama Ipsosa gde su bili smešteni tako da nisu mogli da budu u međusobnom kontaktu.

Pouzdanost ocenjivača

Utvrđeno je da je saglasnost vrednovanja ishoda kod tri ocenjivača bila sasvim zadovoljavajuća. Međuocenjivačka saglasnost izražena koeficijentom korelacije unutar klase (ICC)[40] dostigla je čak 0,91.[41] Pošto je međuocenjivačka saglasnost bila zadovoljavajuća, prosečne ocene troje ocenjivača korišćene su kao konačna merila ishoda.

[40] Za ocenu pouzdanosti ocenjivača korišćen je model iz Shrout, P.E and Fleiss, J.L. Intraclass Correlations: Uses in assessing rater reliability, *Psychological Bulletin*, 1979, Vol. 86, No. 2, str. 420-428.

[41] Rezultati ANOVA na osnovu kojih je izračunat ICC:

Izvori varijanse	df	MS
Između ocenjivača	2	0,35
Između stanodavaca (opservacija)	319	1,70
Rezidualna greška	638	0,04